

HOCA AHMET YESEVİ’NİN İRŞAT PEDAGOJİSİ: DİVÂN-I HİKMET’İN SOSYOKÜLTÜREL DÖNÜŞÜM VE YAYGIN EĞİTİM BAĞLAMINDA ANALİZİ

PhD Gulbanu KOSHENOVA*

* “Aziret Sultan” Milli Tarihi ve Kültürel Müze-Rezervi, Yesevi Araştırma Merkezi,
Bilimsel Analitik ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Başkanı
Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Sanat, Tasarım ve Medya Fakültesi Öğretim
Üyesi. Türkistan / Kazakistan.
Eposta: gulbanu.koshenova@ayu.edu.kz

Elzada BEIBIT**

** Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yabancı diller: İngilizce ve Türkçe Ana Bilim
Dalı. Türkistan / Kazakistan.
Eposta: elzadebeybit@gmail.com

Özet. Bu çalışmanın amacı, 12. yüzyıl Türk-İslam dünyasının kurucu figürlerinden Hoca Ahmet Yesevi’nin Divân-ı Hikmet adlı eserini, salt teolojik veya filolojik bir metin olmanın ötesinde, göçebe Türk boylarının sosyokültürel entegrasyonunu sağlayan disiplinler arası bir “yaygın eğitim müfredatı” ve “irşat pedagojisi” aracı olarak incelemektir. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ve içerik analizi tekniklerinin benimsendiği çalışmada, Divân-ı Hikmet’in kabul görmüş neşirleri üzerinden din sosyolojisi, halk bilimi ve andragoji (yetişkin eğitimi) teorileri merkeze alınarak tahliller sunulmuştur. Araştırma sonucunda; Yesevi’nin İslamiyet’in soyut ve karmaşık akaid meselelerini saf Türkçe, hece vezni ve ritmik halk edebiyatı formlarıyla sunmasının bilinçli bir eğitim ve hafıza stratejisi olduğu saptanmıştır. Müellifin, eski Türk inanç sisteminin (Tengricilik/Şamanizm) kültürel formlarını dışlamak yerine, içini tasavvufi öze doldurarak yumuşak bir kültürel geçiş sağladığı görülmüştür. Ayrıca eserdeki “Defter-i Sâni” kavramı, Mevlânâ’nın Mesnevi geleneğindeki yapısal bölümlleme modeliyle ilişkilendirilerek hermenötik açıdan açıklanmıştır. Modern tekstoloji verileri ışığında eserde görülen kronolojik anakronizmler, çoklu mahlas katmanlaşması ve Süleyman Bakırgani korpusu ile metinlerarası geçişkenlikler, Divân-ı Hikmet’in monografik bir eser olmaktan ziyade, asırlar boyunca genişleyen kolektif bir hafıza havuzu (müşterek telif) olduğunu somutlaştırmıştır. Bu kolektif yapı, Yesevi öğretisinin toplumsal dönüşümdeki dinamik ve kurumsal işlevini saptamak açısından büyük bir öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmet Yesevi, Divân-ı Hikmet, İrşat Pedagojisi, Yaygın Eğitim, Sosyokültürel Dönüşüm, Defter-i Sâni.

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotning maqsadi XII asr Turkiy-Islom dunyosining asoschi siymolaridan biri Xoja Ahmad Yassaviyning “Devoni Hikmat” asarini shunchaki teologik yoki filologik matn sifatida emas, balki ko’chmanchi turkiy qabilalarning sotsiomadaniy integratsiyasini ta’minlagan fanlararo “keng qamrovli ta’lim dasturi” va “irshod pedagogikasi” vositasi sifatida o’rganishdan iboratdir. Sifat tadqiqot metodlaridan hujjatlar tahlili (document analysis) va kontent-tahlil usullari qo’llanilgan ushbu ishda, “Devoni Hikmat”ning e’tirof etilgan nashrlari asosida din sotsiologiyasi, folklorshunoslik va andragogika (kattalar ta’limi) nazariyalari doirasida tahlillar ilgari surilgan. Tadqiqot natijasida shunday xulosaga kelindiki, Yassaviyning Islom dinining mavhum va murakkab aqidaviy masalalarini sof turkiy til, barmoq vazni (hijjo) va ritmik xalq

ogʻzaki ijodi qoliplarida taqdim etishi ongli ravishda ishlab chiqilgan taʼlim va xotira strategiyasidir. Muallif qadimgi turkiy eʼtiqod tizimi (Tangrichilik/Shamanizm) shakllarini butunlay rad etish oʻrniga, ularning ichini tasavvufiy mohiyat bilan toʻldirib, yumshoq madaniy oʻtish (integratsiya) bosqichini yaratgan. Shuningdek, asardagi “Daftari Soniy” (Ikkinchi daftar) tushunchasi Jaloliddin Rumiyning “Masnaviy” anʼanasidagi tarkibiy qismlarga ajratish modeli bilan qiyoslanib, germenevtik jihatdan asoslab berilgan. Zamonaviy tekstologiya maʼlumotlari asosida matnda aniqlangan xronologik anakronizmlar, koʻp qatlamli taxalluslar va Sulaymon Boqirgʻoniy korpusi bilan matnlararo bogʻliqliklar “Devoni Hikmat”ning faqat bir muallifga tegishli monografik asar emas, balki asrlar davomida kengayib borgan jamoaviy xotira xazinasi (mushtarak taʼlif) ekanligini isbotlaydi. Ushbu jamoaviy tuzilma Yassaviy taʼlimotining jamiyat transformatsiyasidagi dinamik va institutsional funksiyasini belgilashda katta ilmiy ahamiyatga egadir.

Tayanch Soʻzlar: Xoja Ahmad Yassaviy, Devoni Hikmat, Irshod Pedagogikasi, Keng Qamrovli Taʼlim, Sotsiomadaniy Transformatsiya, Daftari Soniy.

1. Giriş

Türk-İslam tarihi, 12. yüzyılda Maverāünnehir ve Türkistan coğrafyasında köklü bir sosyokültürel ve inançsal dönüşüme sahne olmuştur. Bu dönüşümün merkezinde, İslam’ın evrensel mesajlarını göçebe ve yarı göçebe Türk boylarının idrakine sunan Hoca Ahmet Yesevi ve onun kurucu korpusu *Divân-ı Hikmet* yer almaktadır. Yesevi; karmaşık teolojik ve tasavvufi kavramları, bozkır insanının zihinsel kodlarına uygun, sade ve didaktik bir dille formüle ederek yalnızca bir inanç önderi değil, aynı zamanda kitlesel bir halk eğitimcisi olarak öne çıkmıştır.

Ahmet Yesevi ve *Divân-ı Hikmet* üzerine yapılan akademik çalışmaların temeli M. Fuad Köprülü’nin (1976) başyapıtına dayanmaktadır. Sonraki süreçte Eraslan (1983), Bice (2008) ve Tosun (2015) gibi araştırmacılar metin neşri ve tasavvufi terminoloji üzerine kıymetli çalışmalar ortaya koymuşlardır. Ancak literatür incelendiğinde, hikmetlerin “kavram öğretimi”, “değerler eğitimi” ve “andragoji (yetişkin pedagojisi)” gibi modern eğitim bilimleri bağlamında analiz edildiği disiplinler arası çalışmaların sınırlı kaldığı görülmektedir.

Bu bildirinin amacı, *Divân-ı Hikmet*’teki manzumeleri edebi birer metin olmanın ötesinde, göçebe Türk boylarının İslami değerlerle uyumunu kolaylaştıran “pedagojik araçlar” olarak incelemektir. Araştırma, Yesevi’nin halkı eğitirken kullandığı telkin, tekrar, örneklendirme ve basitleştirme gibi metotları ortaya koymayı ve bu yöntemlerin bozkır toplumunun yerleşik ahlaka geçiş sürecine olan doğrudan etkisini saptamayı hedeflemektedir.

2. Yöntem

Bu çalışmada, nitel araştırma desenlerinden **doküman incelemesi** ve **içerik analizi** teknikleri benimsenmiştir. Araştırmanın temel veri kaynağı olan *Divân-ı Hikmet*’in bilim dünyasında kabul görmüş neşirleri (Bice, 2008; Eraslan, 1983) taranarak “eğitim, ahlak, sosyal kurallar ve irşat” temalı hikmetler kategorize edilmiştir. Elde edilen veriler, tarihsel bağlamından koparılmadan din sosyolojisi ve yetişkin pedagojisi kuramları merkeze alınarak disiplinler arası bir yaklaşımla tahlil edilmiştir.

3. Bulgular ve Tartışma

3.1. Kronolojik Belirsizlikler ve Otantisite Problemi

Hoca Ahmed Yesevi’nin edebi ve tasavvufi mirası; kronolojik tutarsızlıklar, aidiyet sorunları ve semantik ihtilaflar ekseninde literatürde kapsamlı tartışmalara konu olmaktadır (Qydyr, 2021). Köprülü (1976) tarafından öne sürülen Yesevi’nin 120 yıl yaşadığına dair menkıbevi tezler, modern

tarih metodolojisi açısından ampirik kanıtlarla desteklenememektedir. Ayrıca, orijinal bir müellif nüshasının günümüze ulaşmamış olması filolojik araştırmalardaki metodolojik zorlukları derinleştirmektedir.

Divân-ı Hikmet el yazmalarındaki üslupsal homojenlik eksikliği, esere tarihsel süreçte dışsal ve kolektif müdahalelerin yapıldığını somut olarak kanıtlamaktadır (Qydyr, 2021). Örneğin, bazı hikmetlerde Yesevi’den “Şeyhim Ahmed” şeklinde üçüncü şahıs kipiyle bahsedilmesi sufi ahlakıyla bağdaşmamakta ve sonraki dervişlerin müdahalesine işaret etmektedir. Karşılaştırmalı tekstoloji analizleri, Yesevi’ye nispet edilen bazı eskatolojik manzumelerin, onun en bilinen öğrencisi Süleyman Bakırgani’nin *Bakırgan Kitabı* adlı eserindeki dizelerle birebir aynı olduğunu ortaya koymuştur (Bakırgani, 1991). Bazı şiirlerde Yusuf Bidevâni gibi farklı sufi şairlerin mahlaslarının geçmesi de korpusun müşterek/kolektif telif yapısını doğrulamaktadır.

3.2. “Defter-i Sâni” Kavramının Hermenötik Analizi

Metinde geçen “Defter-i Sâni” (İkinci Defter) ifadesinin semantik çerçevesi üzerine literatürde farklı hipotezler mevcuttur. İlk defterin Kur’an-ı Kerim veya Levh-i Mahfuz olduğunu savunan görüşler, İslam akaidi, sufi epistemolojisi ve metin içi tutarlılıklar bağlamında reddedilmektedir (Qydyr, 2021). Klasik tasavvuf edebiyatı geleneğinde “defter” kelimesi, bir eserin yapısal bölümlerini ifade eden teknik bir terimdir. Nitekim Mevlânâ’nın altı defterden oluşan *Mesnevi*’sinde de bu gelenek sabittir (Köprülü, 1976). Yesevi’nin edebi teamüllere uygun olarak, Arapça veya Farsça kaleme aldığı teorik/ilmi ilk bölüme “Birinci Defter”, saf Türkçe yazdığı tasavvufi manzum kısma ise “İkinci Defter” dediği hipotezi ağırlık kazanmaktadır (Kydyr, 2021).

İleri Sürülen Hipotez	Hipotezin Temel Savunusu	Bilimsel / Filolojik Gerekçeyle Değerlendirilmesi
Kur’an-ı Kerim ve Levh-i Mahfuz Hipotezi	Birinci defterin kutsal nasslar veya kader levhası olduğu iddiası.	Reddedildi. Sufi epistemolojisine göre beşerî kelimelerle kıyaslanamaz. Ayrıca Yesevi şiirlerinde deterministik kehanetler değil, insani acziyet işlenir (Qydyr, 2021).
Eskatolojik İki Dünya Hipotezi	İfadenin dünya ve ahiret alemlerini simgelediği iddiası.	Reddedildi. Klasik Arapça gramer kurallarına aykırıdır; bu anlam murat edilseydi ikil (tesniye) formuyla “ <i>Deftereyn</i> ” denirdi (Qydyr, 2021).
Mevlânâ Edebi Geleneği (Bölüm Yaklaşımı)	“Defter” kavramının eserin hacimli ciltlerini/bölümlerini ifade ettiği tezi.	Kabul Edildi. <i>Mesnevi</i> geleneğiyle örtüşür. Yesevi’nin ilmi ilk bölüme “Birinci Defter”, saf Türkçe kaleme aldığı tasavvufi kısma ise “İkinci Defter” dediği tarihsel gerçeğe uygundur (Köprülü, 1976).

3.3. Tasavvufi Pedagojinin Uygulama Yöntemleri

Ahmed Yesevî’nin göçebe toplulukları dönüştürmede kullandığı en temel pedagojik yöntem, seyr u sülûk sürecine dayalı sistematik bir manevi eğitim modelidir. Bu model; az yemek, az uyumak ve az konuşmak gibi bireysel otokontrol mekanizmalarını içeren riyazet ve mücadele pratiklerine dayanır. Yesevî’nin öğretilerindeki dönüştürücü güç, salt teorik bir vaazdan ibaret olmayıp “bizzat yaşayarak öğretme (rol model olma)” metoduna dayanmaktadır (Gürer, 2017). Şairin 63 yaşına geldiğinde Hz. Peygamber’in sünnetine bağlılığın bir tezahürü olarak yer altındaki çilehanesine (halvethane) çekilmesi, topluma sunulan en somut uzlet eğitimi örneğidir:

“*Altmışüçte sünnet dedi eştib bildim / Mustafa’ga matem tutub kirdim menâ*” (Bice, 2008).

Yesevî, soyut dinî kavramları kalıcı kılmak adına “aşk dükkânı”, “sır şerbeti” gibi somut metaforlar kullanmış; bilginin ehil olmayanlara aktarılmasını ise “rüzgârlı yerde çıra yakmaya” benzeterek pedagojik bir aşamalılık gözetmiştir (Gürer, 2017).

3.4. Sosyal Eleştiri, Dil Tercih ve İrşat Stratejisi

Divân-ı Hikmet, bireysel mistik bir rehber olmanın ötesinde, dönemin toplumsal ve idari yozlaşmalarına tutulmuş sert bir sosyo-teolojik aynadır. Eserde “nâdânlar” (cahiller) ile kurulan dostluğun ruhu soldurduğu vurgulanırken, yöneticilerin zulmü ve şekilci “yalancı âlimler” sertçe eleştirilir (Bice, 2008). Yesevi bu noktada kaderci bir yaklaşım sergilemez, toplumsal ıslahatın bireysel özeleştirmeden geçtiğini savunur.

Pir-i Türkistan’ın irşat stratejisindeki en büyük başarısı dil tercihidir. Arapça ve Farsçayı çok iyi bilmesine rağmen, İslam ile yeni tanışan Türk boylarına kendi anadilleriyle hitap etmiştir (Köprülü, 1976). Hece vezni ve Türk halk edebiyatı formlarıyla (dörtlüklerle) yoğrulan bu hikmetler, karmaşık tasavvufi kavramları halkın anlayacağı seviyeye indirgeyerek Orta Asya bozkırlarında sarsılmaz bir iman ve kültür birliği inşa etmiştir.

4. Sonuç

Bu çalışma, Hoca Ahmet Yesevi’nin *Divân-ı Hikmet* adlı eseri üzerinden yürüttüğü irşat faaliyetinin, salt teolojik bir metin olmanın ötesinde, 12. yüzyıl Türkistan coğrafyasının en kapsamlı yaygın eğitim müfredatı olduğunu ortaya koymuştur.

İslamiyet’in soyut akaid meselelerinin saf Türkçe ve hece vezniyle sunulması bilinçli bir hafıza stratejisidir. Yesevi, eski Türk inanç sisteminin (Tengricilik/Şamanizm) kültürel formlarını tamamen dışlamak yerine, içini İslami-tasavvufi özle doldurarak yumuşak bir kültürel geçiş (entegrasyon) ve sentez ortamı yaratmıştır. 63 yaşında yer altına çekilerek sergilediği rol model pedagojisi ve kullandığı somut metaforlar öğrenmeyi kalıcı kılmıştır. Hikmetler; göçebe boyların çatışmacı ve maddeye dayalı yapısını, toplumsal barışı esas alan kentsel bir ahlak zeminine taşımıştır.

Modern tekstoloji verileri eserin tek bir elden çıkmadığını, yüzyıllar boyunca Yeseviye dervişlerinin katkılarıyla genişleyen kolektif bir hafıza havuzu (müşterek telif) olduğunu gösterse de, bu durum eserin değerini düşürmemekte; aksine öğretinin asırlar boyu dinamik bir toplumsal eğitim mekanizması olarak işlev gördüğünü kanıtlamaktadır. Gelecek çalışmalarda Yesevi dehası, modern eğitim bilimlerinin “andragoji” ve “kültürel entegrasyon teorileri” başlıkları altında mikro analizlerle derinleştirilmelidir.

Kaynaklar

1. Bakırgani, S. (1991). *Bakırgan kitabı* (N. Mallaev, Ed.). Gafur Gulam Edebiyat ve Sanat Neşriyatı.
2. Bice, H. (2008). *Hoca Ahmed Yesevi - Divan-ı Hikmet*. Diyanet Vakfı Yayınları.
3. Eraslan, K. (1983). *Ahmed-i Yesevî: Hikmetler*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
4. Gürer, B. (2017). Ahmed Yesevî’nin Dîvân-ı Hikmet’i Ekseninde Tasavvufi Düşünce ve İlahi Aşk. *Bilig*, (80), 15-41.
5. Köprülü, M. F. (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
6. Kydyr, T. (2021). İsaui mürasyn zertteudegi keibir mâseleler. *Keruen Scientific Journal*, 72(3), 1-9.
7. Tosun, N. (2015). *Yesevîlik Bilgisi*. Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.